

Hvordan bør en digital innkjøpsordning se ut?

Av Eirik Newth, 30. juni 2009

Et sikkert tegn på at vi begynner å nærme oss en bredere lansering av kommersielle ebøker i Norge, finner vi i den nylig publiserte [Bibliotekmeldingens](#) punkt 7.6, kalt [E-boka og innkjøpsordningane](#):

I 2009 vil Norsk kulturråd starte ei prøveordning med innkjøp av e-bøker under innkjøpsordningane for litteratur. Slike innkjøp vil vere avhengig av mange faktorar, og Kulturrådet må i samråd med avtalepartane finne ut kva det er ein skal betale for, korleis betalinga skal fordelast på dei ulike ledda, og korleis produkta skal kjøpast inn og distribuerast til biblioteka og lesarane. Spørsmål om utsalspris, royalti og parallelle utgåver på papir og digitalt er nokre av dei mange faktorane som kjem inn i drøftingane.

Norsk Kulturråd setter ikke igang slike prosesser uten at det er grunnlag for det. Men som sitatet over viser, er det mye som gjenstår før man får en praktisk ordning på plass. Nå finnes det etablerte systemer for utlån av ebøker i bibliotek, det mest kjente i Norden er svenske [elibr.se](#), som leverer [utlånsløsninger](#) til en lang rekke folkebibliotek. Utlån og "tilbakelevering" (etter 28 dager blir bøkene uleselige) håndteres av leseprogramvare som Adobe Digital Editions, Microsoft Reader og Mobipocket.

Elibr støtter også leseplater, så brukerne kan laste ned og lese lånte bøker på en privat iRex eller Sony Reader (modell PRS-505 og oppover). Elibrs løsning baserer seg på DRM, som i prinsippet er mindre problematisk for bibliotek enn ebokhandlere. Lånere verken har eller forventer å ha eiendomsrett til bibliotekboka, så det faktum at bøkene ikke kan videreselges, lånes eller gis bort betyr lite i denne konteksten. I daglig bruk kan det by på problemer, dog.

DRM gjør bruken mer tungvint - i tilfellet Adobe Digital Editions handler det blant annet om varierende stabilitet (jmfør [disse tipsene](#) på Elibrs hjemmeside), og mange fleste løsninger er ikke tilgjengelige for Linux-brukere eller for dem som vil lese på mobiltelefoner. Bibliotekene vil også få problemer om det dukker opp nye leseplater som ikke støtter de eksisterende formatene, men først og fremst er det en reell fare for at kopibeskyttelse vil gi brukerne gammeldagse og lite hensiktsmessige løsninger.

I ettertid skal biblioteksektoren prise seg lykkelig over at prosjektet Låtlån ble lagt ned - i en verden av svært brukervennlige Spotify-aktige løsninger ville det [begrensede](#) systemet ha satt biblioteket i et dårlig lys. Her er det verdt å merke seg at [digitalbok.no](#) har valgt å selge ebøker fra

CappelenDamm som vannmerkede og ukrypterte PDF-filer, som kan leses på alle slags lesemaskiner. Uansett hva slags teknisk løsning man baserer seg på, er det noen spørsmål som bør besvares av pilotprosjektene som gjennomføres før en ordning rulles ut i stor skala.

Bør det i det hele tatt være en innkjøpsordning?

Dagens innkjøpsordninger fungerer ved at det offentlige kjøper inn 1000/1550 eksemplarer av de fleste nye norske skjønnlitterære bøker (og et utvalg av faglitterære) og fordeler dem til landets bibliotek. Antall innkjøpte titler svarer sånn noenlunde til antall bibliotekfilialer i Norge, hvilket betyr ordningene sikrer at alle bibliotek har sitt eget eksemplar å tilby. Samtidig utgjør det innkjøpte antallet en så stor andel av et typisk førsteopplag i Norge at ordningene fungerer som en effektiv utgiverstøtte.

Enn så lenge er samsvaret mellom opplagstall og bibliotekfilialer godt nok til at man ikke bare kan forsvare ordningene for papirbøker, men også kan vurdere utvidelser til andre fysiske medier som tegneserier, CD-plater og spill. Problemet er imidlertid at det papirbaserte eksemplarbegrepet ikke gir mening for ebøker. Kjøper man en bok til Amazons Kindle-system har man i virkeligheten inngått en langvarig leiekontrakt, der utleier kontrollerer tilgangen og bestemmer bruksretten til en eller flere fysiske leseenheter.

Per idag gir Amazons brukslisens rett til å lese samme bok på opptil flere leseplater og iPhone/iPod samtidig, i fremtiden vil dette antagelig utvides til lesing på skjerm og andre mobile enheter. Dette snur begrepet om tilgjengelighet i bibliotek på hodet. En ebok vil ikke være "hjemmehørende" i det lokale biblioteket, men vil kunne lånes døgnet rundt fra brukernes datamaskiner og (forhåpentligvis etterhvert) mobiltelefoner.

Når vi samtidig vet at etterspørselen etter nyere norsk litteratur i bibliotek gjennomgående er [ganske lav](#), og at antall brukere av leseplater lenge vil være mye mindre enn lesere av papirbøker, virker det urimelig å kjøpe inn 1000 brukslisenser hvis 100 i en sentral base gir like god tilgang for brukerne. I et bibliotekperspektiv ville den optimale løsningen være dynamisk, det vil si at antall brukslisenser står i et rimelig samsvar med etterspørselen etter bøker.

Her ligger det en åpenbar interessekonflikt mellom forlag/forfattere og bibliotek, siden førstnevnte ønsker seg forutsigbarhet og følgelig et fast (og høyest mulig) antall innkjøpte lisenser. På den annen side er produksjonsprosessen bak ebøker annerledes. Idag er ebøker flest et biprodukt fra papirprosessen som gjerne selges via bokhandlere, men i takt med at markedet

utvikler seg vil vi stadig oftere se utgivelser som hopper over alle papirledd, inklusive bokhandelen. Lavere produksjonskostnader bør rimeligvis gi lavere støtte fra Kulturrådet.

Hvordan håndterer man grenseoppgangen mellom bibliotek og bokhandel?

Ebøker gjør det unødvendig å bevege seg til det fysiske biblioteket for å låne papirbøker. Dette, sammen med muligheten for å fornye via nettet, fjerner dagens hovedforskjell på kjøp og lån: når du eier papirboka, kan du ha den umiddelbart tilgjengelig hele tiden. Det vil heller ikke være noen fysisk forskjell på kjøpebok og lånebok - teksten på en leseplate ser lik ut, enten det er bibliotekets iRex eller den private man leser den på.

Forlag som satser på DRM-baserte ebokløsninger vil ironisk nok bidra til å viske ut forskjellene mellom bibliotek og bokhandlere ytterligere ved å frata brukerne kontroll over verket. Om brukeren kan *låne* en ebok med noenlunde samme bruksvilkår som en kjøpebok (ingen mulighet til å gi bort, låne bort eller selge den kjøpte boka), og kjøpeboka koster 250-300 kroner (slik Kristenn Einarsson og andre aktører i bokbransjen ser ut til å gå inn for), skal norske ebokhandlere slite tungt med å selge noe annet enn bestselgere i digital form.

I utgangspunktet har bokbransjen kun seg selv å takke for at man forretningsmessig er på samme stadium som plateselskapene for fire-fem år siden - det snakkes fremdeles langt mer om de negative konsekvensene av fildeling enn om hvordan man forvandler fildelere til betalende kunder. Men i den grad utlån av ebøker kan rive grunnlaget vekk for en kommersiell ebokbransje i emning, blir det også Kulturrådets problem.

Planene om en digital innkjøpsordning må dessuten ses i lys av Nasjonalbibliotekets digitaliseringsprosjekter. I løpet av et tiår kan dagens bokhylla.no omfatte det aller meste av norsk litteratur før siste årtusenskifte. Materialet er ment å leses på skjerm, men det er en stadig mindre begrensning når prisen på bærbare maskiner er i fritt fall. Kombinasjonen av en godt utbygd ebok-innkjøpsordning og tekster eldre enn ti år gratis tilgjengelig på skjerm kan bli i meste laget for en bransje som selv i gode år driver temmelig marginalt.

Den enkleste veien ut av dette dilemmaet er også den teknisk sett mest primitive: låne ut leseplatene med ebøker lastet inn på forhånd, og kreve at den som vil bruke sin egen leseplate møter opp i biblioteket. Denne løsningen blir fort dyr (leseplater vil koste det samme som en minibærbar i overskuelig fremtid), den vil bli sett på som et forsøk på å hindre bibliotekets teknologiske utvikling (et svært viktig moment i moderne bibliotekarbeide) og den vil bli møtt med minimal forståelse av brukerne.

En annen mulighet er å begrense antall ganger man kan låne innenfor et gitt tidsrom: ønsker leseren lett tilgang til en ebok over tid, må vedkommende regne med å kjøpe den. En tredje er å forsinke innkjøpet av eboklisenser til bibliotekene (som jo i prinsippet kan gjøres tilgjengelig minutter etter at de er godkjent for innkjøp) lenge nok til at eboka rekker å bygge opp et visst salg i bokhandelen, alternativt sørge for at antall lisenser ikke er større enn at lånere flest tvinges til å stille seg på venteliste for mange av høstens bøker.

En fjerde løsning, og utvilsomt mitt førstevalg, er å ha færrest mulig begrensninger i utlånsvilkår men samtidig overvåke bruken nøye for å avdekke mulige positive og negative effekter. Digital distribusjon er intet om ikke fleksibel, og kan derfor tilpasses fortløpende om man f.eks. skulle se et katastrofalt fall i salg av smalere titler til leseplate.

Hvilke forleggere og utgivelser skal omfattes av ordningen?

På en ebokkonferanse nylig tok Bjarne Buset fra Gyldendal opp en av forlagenes bekymringer med ebøker i bibliotek: hvem skal levere bøkene som faller inn under innkjøpsordningen, og hvordan sikrer man kvaliteten om ordningen åpnes for alle? Med papirproduksjon finnes det en økonomisk terskel for publisering, med ebokproduksjon er alt det tekniske utstyret utenom datamaskinen gratis og fritt tilgjengelig for den som vil starte eget forlag.

Det er lett å se at Kulturrådet selv ikke vil ha kapasitet til å vurdere kvaliteten på alt som kommer inn, og dagens ordninger baserer seg på at språklig og faglig kontroll er gjort av forlegger på forhånd. Det vil med andre ord måtte trenges en terskel. Den kan være teknisk: man kan begrense innkjøp av ebøker til titler som utgis parallelt på papir. Den kan være økonomisk: man kan kreve at utgiver må være registrert i Brønnøysund, og/eller kreve en påmeldingsavgift lik den som nå avkreves [forlag som ikke er medlemmer](#) av Den norske forleggerforening.

Eller terskelen kan være kvalitetsmessig: en e-forlegger uten egen kapasitet “in-house” kan pålegges å dokumentere at nødvendige språkvask- og konsulenttjenester er innhentet. Under alle omstendigheter vil valgene som gjøres her, i stor grad avgjøre om en innkjøpsordning for ebøker vil sluse mer penger inn i allerede eksisterende forlagsstrukturer, eller stimulere til innovasjon.

Per idag finnes det titusenvis av nordmenn (enkelte anslag går i retning av 100 000) som jevnlig skriver på nettet. De aller fleste av disse leverer innhold av liten forlagsmessig interesse. Men om bare en promille eller to skriver på måter som faller innenfor rammene av en ordning, har Kulturrådet en mulighet til å stimulere til reell nyskapning i forlagsbransjen ved å slippe til

stemmer som aldri har gått veien om et stort forlagshus i Oslo sentrum.

Hvordan sikrer man at ordningen fremstår som tidsmessig og rimelig?

Om en digital innkjøpsordning legger for store begrensninger på brukere og bibliotek, mister man en enestående mulighet til å ta litteraturformidling et langt skritt videre. Nettmedienes eksplosive vekst har blant mye annet ført til grunnleggende endringer i forholdet mellom formidler og publikum. Det merkes best i biblioteksektoren, som i stadig større grad orienterer seg mot ideen om arenaer for deltakelse og læring, snarere som et sted hvor leserne for gode råd om hva de bør lese.

Forlagene har ikke oppdaget det ennå, men nettstedet som Librarything og Goodreads har skapt genuint nye måter å formidle litteratur på, der formidlingen skjer fra leser til leser og informasjon sprer seg uhyre raskt. Det hele har skjedd uten noe større offentlig eller privat engasjement, og mye tyder på at slike sosiale nettsamfunn tiltrekker seg mange unge lesere - nettopp de som ofte er så vanskelige å nå med konvensjonell litteraturformidling.

Et svar på denne utfordringen kunne være å lage en sentral utlånsdatabase som gjør det lett for brukerne å peke til, kommentere og rangere bøkene som er tilgjengelige for utlån. Slik kan den voksende skaren av nettbibliotekarer gå aktivt ut på arenaene der nettleserne befinner seg, og vise potensielle lesere hvor få museklikk det er fra man registrerer sitt første nasjonale lånekort til man sitter med en ebok på mobiltelefonen eller mini-PCen.

Til sjuende og sist handler dette om den nye innkjøpsordningens legitimitet i det større nettmediesamfunnet den vil være en naturlig del av. En ordning som i all hovedsak betaler for DRM-beskyttede parallellutgaver av papirbøker utgitt av forleggerforeningsmedlemmer, vil fortone seg ganske annerledes og få en helt annen oppfølging fra nettbrukere enn en ordning som støtter åpne formater, en viss grad av brukermedvirkning og dessuten slipper til nye stemmer.

Foreløpig konklusjon

Det unike med en eventuell innkjøpsordning for ebøker er at den lenge vil forholde seg til et ungt marked for ebøker i Norge (tidligere innkjøpsordninger har tatt utgangspunkt i det godt etablerte papirbokmarkedet). Erfaringene med Amazons Kindle-system (som er langt mer profesjonelt og teknisk avansert enn noe vi kan vente å se på lenge i Norge) tyder på at det selv etter en bred og tung lansering vil gå mange år før omsetningen av ebøker utgjør mer enn noen promille av

totalomsetningen.

Lønnsomheten er også lav i startfasen, som rimelig kan være. Dette tyder på at en innkjøpsordning kan bli avgjørende for om enkelte aktører i det hele tatt satser digitalt, og uansett kan komme til å påvirke alt fra pris og utgivelsesprofil på ebokmarkedet. I seg selv er det verken nytt eller negativt at Kulturrådet fungerer mer som Innovasjon Norge i en startfase. Men det fordrer en grundig gjennomdrøfting og konsekvensanalyse med utgangspunkt i ulike modeller, og ikke minst en oppfølging av prosjektet.

Teknisk sett er det lett å kartlegge bruken av ebøker, og derfor er det åpenbart at trafikkdata bør tilgjengelig for forskningsmiljøet, fortrinnsvis også sammen med tall som dokumenterer den økonomiske virkningen for utgiverne. Nettmediene er i sin natur langt flyktigere og mer dynamiske enn papirmediene, og man må være åpen for at formen og vinklingen på en innkjøpsordning for ebøker kan tilpasses underveis.